

GYVIEJI ARCHYVAI

Ironijos mokslai

Aloyzas TENDZEGOLSKIS

Mokykloje Juozuką pažįdami apėmęs begalinis aitarus skundas pirmiausia buvo nukreiptas prieš mokytojus, visą mokyklą ir spaudą. Tik jaunuolio aimanos buvo begarsės. Mintys dusliai atsimušdavo į pašalines kliūties, išvados skaudino grėsmingai ir nykiai – gyvenimas nuolatos vertė tramdytis. Didžiausia aistra negalėjo reikštis ir rodytis. Tuo pačiu metu galvoje ir krūtinėje mezgėsi kažkokia *su laužytų jausmų knyga*, kaip kartą pagalvojo pats Juozukas. Bet štai kas: ši knyga turėjo būti aiški.

Ilgai persekiojo viena Montesquieu frazė: „auklėjimas, gautas iš niekšo žmogaus“. Ką reiškia ši baisi sakinio nuotrupa? Kaip rašytojui atėjo į galvą tokia įžūli mintis? Ar blogis egzistuoja ir ten, kur niekas jo nemato ir nė neįtaria esant, kur jo nė negali būti? Netgi tokiose srityse, kaip auklėjimas? Lyg būtų kažkoks teigiamas blogis...

Ėmė antrą kartą skaityti Montesquieu knygą „Iš persų laišku“*. Ji buvo atspausdinta ant prasto popieriaus, minkštais rusvais viršeliais ir priminė brošiūrą. Tačiau savai pranoko išvaizdžiausias naujas knygas! Šios brošiūrėlės dėka Juozuko akyse netgi Tarybų valdžia nušvito – dėl to, kad šią knygą išleido... Pasirodo, tenai, Vilniuje, ne visi leidėjai yra gražbyliai. Knyga moko ir skatina kritikuoti.

Tiesa, daug ko nesuprato ir dabar, po poros metų skaitydamas ją antrą kartą: gerokai trukdė patys persai. Užtat kiek suprato! Ūmai išsirašė žodžius: „užtamsina vertybių spindėjimą, užtemdo net pačią dorybę“. Ką tai reiškia ir kaip pavadinti tokius rašytojo žvilgsnius?

Kas puslapis – naujas pasaulis, kita tema, kiti rūmai. Rašo, kad išradus paraką mūšiai yra ne tokie kruvini kaip seniau, nes beveik nebūna susigrūmimų... (Net apie baisybės kalbą pašaipiai.) Persai, kritikuodami prancūzus, nebijo netgi ironiškai sakyti, kad jų nesupranta... Pas mus tokie ironiški sakiniai liktų nesuprasti, t. y. būtų priimti už gryną pinigą. Dažni žodžių junginiai – kaip žarijos: „priversinės panegirikos“, „naujas blogis“, „nauja vergavimo forma“... Mokytojų dialektika tokių reiškinių nesiekia. Montesquieu ištisai kriti-

kuoja savo tėvynę Prancūziją, bylodamas persų lūpomis. Jo humoras prislopintas, todėl geliantis. Greitai perpranti žaidimą. Tu gali pradėti skaityti šią minkštą knygą nuo bet kurio skyriaus, gali šokčioti nuo pradžios į galą ir vėl grįžti, gali glostyti bet kurią pasitaikiusią vietą ir mėtyti šią brošiūrą į orą kaip rainą katę. Jauti įtrauktus nagus, bet nebijai. Tai XVIII amžiaus knyga. Ji kalba mirksėdama ir žaižaruodama. Karaliaus valdžia, žinoma, atgveno, bet visos to meto žmogaus kvailybės liko! Kaip ir visos įmanomos silpnybės ir ydos. Tai kas čia pasikeitė? Tik butaforija!

Rašo: „visas citatas išstampe ant savo kurpalio“. Pagalvoji: tokios knygos Tarybų Sąjungoje neišleistų. Bet greit susigriebi: taigi pats laikai ją rankose... Ši yda ypač puikiai plinta dabar. Visas mūsų gyvenimas, visi takai ir keliai iškloti citatomis. Tu jomis turi pagrįsti kiekvieną savo žingsnį! Neturi citatos – nekelk kojos iš namų, nepraverk burnos. O ginče citatomis įrodysi viską. Visada laimėsi. Ši filosofo parodyta yda ne įveikta, o išstobulinta. Citatas papildai šūkiu, lipantys ant kiekvienos sienos, ant kiekvieno kraigo. Šūkis – tai citatos viršūnė. Visa Montesquieu ironija tinka ir mūsų laikams. Štai ką reiškia filosofinis humoras – jis nesens-ta.

Bet mokytojai ir čia pride-dė pirštą prie lūpų...

Šnekėjosi apie šią išymybę su vyresniojo brolio bendraklasiu Algium. Jis sakė, kad Montesquieu buvo Prancūzijos akademijos narys, net parlamento pirmi-ninkas, tačiau ten valdė ne parlamentas, o karalius. Ką dar iš Algio sužinojo? Šis filoso-fas rašė pagal patyrimą – empiriškai. Toks esąs jo kūrybos metodas. Parašė veikalą „Samprotavimai apie romėnų didybę ir smukimo priežastis“. (Juozukas jau siek tiek domėjosi Romos imperija.) Apskritai istoriją, kaip teigia Montesquieu, sudaro pasikartojan-tys ciklai – kilimai ir smukimai. Šių dviejų reiškinių kaita.

– O marksizmas? – paklausė Juozukas.

– Tai marksizmas... – Algis nusigręžė į šalį.

Ir vis dėlto mūsų valdžia Montesquieu knygą išleido!

Juozukas žavėjosi dažna šios knygos pastraipa, sakinium, žodžiu. O, kad jis pats mokėtų taip rašyti – adata! Kad galėtų numegzti kokį nors savo humoro traktatėlį ploniausiu vašeliu! Norėtų parašyti taip, kad jo rašinio puslapiai būtų tankūs ir žvilgėtų tamsiai lyg nulieta iš švino.

Dabar, antrą kartą paėmęs iš bibliotekos šią Montesquieu knygą, gal vienintelė čia esanti egzempliorių, pastebėjo, kad niekas kitas, atrodė, nebuvo jos skaitęs, nerado anksčiau savo paties pieštuku pažymėtus sakinių gabalėlius. Ir vėl stebėjosi: kaip apskritai gali būti tokia knyga? Jokio siužeto, tik galė išvada: „Ką pasakys palikuonys, kada jiems teks rausti dėl savo tėvų begėdiškumo?“ Štai koks užprogramuotas prakeikimas! O čia žaizdos barstomos ironijos druska. Ši knyga – tai komiš-kai parašyta aukštosios visuomenės enciklopedija, išjuokianti neklystančius žmones.

Vargu ar kur nors pasaulyje yra šalis, kurioje būtų daugiau neklystančių žmonių kaip Tarybų Sąjungoje? – galvojo Juozukas. Ir pajuto, kaip ši jo mintis atsimušė į auklėtoją Vyšniauskienę. Sudejavo Juozukas; be garso. Ir vis dėlto Montesquieu knygoje jis rado save. Jam buvo brangi kiekviena užuomina, pateisinanti kokį nors neįprastą jo paties polinkį ar savybę, pavyzdžiui: „visai nieieškau malonumų ir nesu į juos linkęs“. Kaskart suvirpėdavo ir palinkdavo: ar tikrai čia taip parašyta?.. Argi įmanoma būti nelinkusiam į malonumus? Ar apskritai yra tokių žmonių?.. O mūsų laikais?.. Pagaliau, ar galima taip atvirai prisipažinti, nesukeliant pašalinių įtarinėjimų ir klausimų? Betgi šie žodžiai gyvi – jie atėjo autoriui į galvą iš tikro gyvenimo! Ne, Juozukas neišdrįstų taip pasakyti. Jis nebūtų supras-tas. Guodėsi tik tuo, kad jis nuo šios akimirkos jau galvoja ne vienas...

Mokykloje ir bendrabutyje vaikai nesistebėjo ir nesišaipė iš Juozuko – gal todėl, kad čia ne jis buvo pirmasis knyslys. Jų pasitaikė ir anksčiau. Didžiausią pajuoką atlaikė ir ilgainiui visų dantis atšpino garsiausias mokyklos knygius, pats mieliausias sėdūnas Algis, kartais merginų pravardžiuojamas

Vaikščiojančia enciklopedija. Jis ir dabar įraudęs (vis dėlto visą laiką jautėsi už viską esąs šiek tiek kaltas), neiškentęs pasiskėtrioja nušalyje užkluptas smarkių ir dantingų panelių.

Tad Juozukas krimto knygas ramiai. Jo nekludė ir kaimo bernai, mokytojų seniai prakeikti ir paleisti į visas keturias puses, bet, suprantama, likę vienoje pusėje – kolūkyje, kaip to reikalauja pirmininkas. Visi apsiprato su šiuo knygų grauziku. Stebėjosi juo tik durpyno darbininkai, kai jis vasaromis važinėdavo ten uždarbiauti.

Jis jau ne piemu, o darbininkas!

Durpynas glūdėjo rajono pakraštyje – tekėdavo pakaitom važiuoti autobusu ir pakelėvingais sunkvežimiais, aukštuose bortuose vežančiais sausas durpes. Jei manysime, kad Juozukas jau suaugęs ir viską pasiekęs (taip galėtų būti), tai raistas buvo jo akademija ir parlamentas. Plačioje pelkėje specialiais ilgiais ir aštriais kustuvais jis režė durpių plytas ir krovė jas šalia į rietuves, palikdamas už nugaros dailių drėgną stačiakampį metro gylį ir pločio griovį; jame per karščius dirbti buvo kiek vėsiau, nors visą laiką, net apsiniaukusiomis dienomis, po ranka ant smaigo džiūvo rankšluostis. Darbą nutraukdavo tik lietus. Štai dėl šio atvejo Juozukas ir imdavo iš namų knygą.

Savaitgaliais durpynė įkaidavo šokiai. Juozukas taip pat norėjo prisijaukinti kurią nors jaunesnę darbininkę (čia dirbo nemažai vyresniųjų klasių vaikų ir ketletas merginų), bet nediršdavo; jis vis dar manė, kad gražiausia meilė švysčioja užuolankomis, kai nepasakais nieko konkretaus. Bet, bet! Šokuose viena mergelė stovėdavo nešokdinama ir tyru plačiu žvilgsniu žiūrėdavo virš šokėjų galvų tiesiai į palubę spingsinčią lemputę, tačiau šventuolės nekart nepašokdino ir Juozukas. O neiti į šokius jis negalėjo: šokiai vyko jo miegamajame. Tereikėdavo tą dieną išnešti lovas į mažesnę kambarį ir sukelti vieną ant kitos. Kas gali pamiršti, kaip čia merginas išsikovo-davo vyrai, grįžę iš kalėjimo, kaip du broliai čigonai atkakliai konkuravo tarpusavyje dėl gražuolės čigonaitės ir kaip šokėjai jautė, kad laimės vyresnysis, nors grožiu neprilygo droviam jau-

nesniajam, kurio visi jau iš anksto gailėjo. Bet mes, gerbiamieji skaitytojai, negalime užsižiūrėti į šiuos jausmų verpetus ir sukurius – privalome grįžti prie pagrindinės šio pasakojimo temos.

Prisimena keletą vaizdų, susijusių su „Persų laiškais“. Ilgai skaitydavo lovoje apvirtęs kaip vabalas. O knyga rašė mažom raidelėm. Juozukas pagalvodavo: ar tai autorius, ar vertėjo žodis? Paklaustas, kodėl kankinasi su tokia sena knyga, atsakė: ir Kuperio nuotykiškai seni... Į priekaištą, kad knyga jam ne pagal amžių, atsiliespė: ar algebra lengvesnė?..

– Jam reikia pagal programą, – paaiškino visą žinis storulis, kaip paprastai, gulintis veidu į sieną.

O sykį Juozukas įkyriam vyriškiui atkirto:

– Žmogus privalo turėti nors šiokią tokią sąmonę!

Šis patylėjęs atsakė:

– Ar čia kokia nauja koshė?..

Visos lovos nusijuokė.

– Palauk, aš tau kitą savaitę atvešiu zaporožiečių laišką turkų sultonui.

– Cha-cha-cha! – užtelėjo vyrai, matyt, anksčiau tą laišką skaitę.

– Ar Repino paveikslą?..

– atsargiai paklausė naujokas, vargais negalais baigęs septynmetę mokyklą, kurioje, kaip pats pasakojo, jau dvejus metus nebuvo šauktas atsakinėti ir pažymius gaudavęs iš lubų.

– Ne, parodysiu patį laišką, kopiją.

Juozukas buvo girdėjęs, kad šis istorinis Zaporozės kazokų laiškas nunertas vien iš šlykščiausių keiksmazodžių, todėl mokytojų labai slepiamas. (Mūsų herojus netgi čia išvelgė mokytojų kalbę.)

– Man filosofai geriau, – atsakė.

– Žmogus gyvena dėl pilvo ir klyno – štai visa filosofija, – nenutilo vyriškis.

– Pasitratinti! – springtelėjo iš atvirumo jo draugas nuo kitos lovos.

– O aš mėgstu laisvą buvimą, – pratarė trečias darbininkas.

– Gal negali... Vėl juokas.

Valandomis, kai bendrabutyje būdavo labai linksma, o radijas norėdavo dar labiau visus pralinksminti, Juozukas išsprūdavo į kėlmą ir atsisesdavo ant senų rąstų, matyt, kažkada su-verstų naujam barakui ar bendrabučiuui statyti. Kartą

nuo tako prie jo priėjo dvi smarkios darbininkės, abi sunkiai nusakomo amžiaus. Juozukas matydavo jas va-gonėliais vežančias durpes į didelę krūvą, stovinčias eilėje prie autoparduotuvės sunkvežimio ar vakare atla-pai besiprausiančias ir besitaškančias prie merginų bendrabučio. Kad vyrai matytų: jos tebėra gražios!

Dabar viena žvilgtelėjo į knygą:

– Kas čia parašyta: Montes...?

– Monteskjė.

– Angliška?

– Ne, prancūziška.

– Tai kodėl rašo ir taria skirtingai – kaip angliai?

– Jie kaimynai, – paaiškino Juozukas.

– Ar tie laiškai apie meilę?

– Ne, tai filosofų laiškai.

– Filosofų, – pakartojo mergina.

Niekas savo šnekose nepratarėdavo tokių žodžių, kaip „partija“, „politika“ ar „filosofija“, tad jos iš tiesų nežinojo, kas apskritai tie filosofai ir ką čia būtų galima atsakyti.

Pavartė knygą ir antroji.

– Skaitai nei ši, nei tą, kai gyvenimas taip žydi! – stebėdamasi mostelėjo išskęstais pirštais delnu aukštyn.

– Žydi, bet galėtų būti normalesnis...

– Kaip normalesnis?

– Nagi žmonės iš laimės tiesiog neturi kur lįsti...

Merginos sutriko. Susižvalgė ir baikščiai pažiūrėjo į Juozuką. To joms buvo per daug... Jos, be abejo, prisiminė ankstesnį pokalbį, kai Juozukas akimis parodė šūkį „šlovė TSKP!“, kabantį ant administracijos barako, ir šypsodamasis tarp kitko paklausė:

– Įdomu, kas čia yra ta šlovė?..

– Mes nė nepastebėjom, – sužiuro merginos. Ir pridūrė: – Na, čia tu pasakei kažkaip atvirkštiniškai...

Dabar jos vėl išgirdo kitą panašią Juozuko repliką. Gyvenimas galėtų būti normalesnis! Atrodė, kad pasakys: tu pats nenormalus. Bet nepasakė. Apsisuko ir nuėjo.

Juozukas pajuto gėdą. Išėjo kažkokia agitacija. Po ankstesnės replikos apie šūkį jos jau tapo atsargesnės.

Visuomet, pasakęs kitaip nei įprasta ir po to subartas, Juozukas keletą dienų jausdavosi bjauriai, keistai...

Paskutiniškai!...

Dabar pagalvojo: o ar sugebės kada parašyti paprastą, neatvirkštinišką knygą?..

* Montesquieu, Iš persų laišku, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, Vilnius, 1949.